

TEXTURES

La utopia de la ciència

Joan Borja

298735 x 416978) 32059130965146409 09283 x 52% (a+b) 3205982359823 (a+b)c 590824099870 95020 3598205981468736

Finalista
Premi d'Assaig
Mancomunitat
de la Ribera Alta

edicions
bromera

1. L'ACCÉS AL CONEIXEMENT: SOBRE LA MESURA DE LES COSES I SOBRE COSES SENSE MESURA

L'escriptor Joan Fuster considerava l'assaig com un vast espai, de límits difusos, a mitjan camí entre la filosofia i la ciència. L'escriptura és, en aquest sentit clàssic del gènere, una manera de posar-se a prova, d'examinar críticament el món i repensar-lo amb fórmules noves. Els seus textos interroguen insistentment sobre quins han de ser els principis metodològics a partir dels quals es pot encarar la cognició del món i és lícit d'operar-ne l'anàlisi. I és aquesta, evidentment, una vella qüestió que afecta unitàriament la filosofia i la ciència: la de l'accés al coneixement. Clar: si l'assaig consisteix en un *examen de consciència*,¹ el mètode, la manera amb què hem de predisposar-nos per a portar a terme aquest *examen* i l'actitud que hem d'adoptar-hi, justifiquen, per si mateixos, la presència de no poques reflexions com a centre d'atenció per a l'assaig.

1. *Examen de consciència* és, precisament, el títol d'un dels seus llibres. Fuster identificava l'operació d'escriure assaig amb l'examen personal i del món. J. Iborra usa ja aquest sintagma en el primer capítol del seu pioner *Fuster portàtil* (1982) per a referir-se a l'activitat intel·lectual de l'escriptor de Sueca. Francesc Pérez i Moragón, una dotzena d'anys més tard, també caracteritzaria l'assaig fusterià com «una mena d'examen

Per a l'escriptor valencià, el pensament només es pot construir a partir d'una premissa de *disponibilitat permanent*. És a dir: per a avaluar un determinat aspecte de la realitat, o un element qualsevol del món, de la història o del nostre temps, cal una mena de *llibertat d'esperit* –el sintagma continua sent prototípic en Fuster–, la insubmissió respecte de qualsevol tipus de condicionament o de restricció. Curt i ras: Fuster aposta pel lliure pensament com l'única forma vàlida, legítima, d'accés al coneixement. Per això, un dels principals condicionants per a l'assagista és el prejudici. I resulta congruent, en aquest sentit, la detracció sistemàtica dels prejudicis i les actituds que els provoquen. Partidari acèrrim del dubte metòdic, de l'escepticisme² –un escepticisme que sovint deporta il·lusions, quimeres i pretensiosos afanys d'assolir veritats definitives–, propugna, en canvi, un estat de lucidesa i serenitat que, tot i l'aparença desapassionada, és l'únic que es pot considerar lícit des dels pressupòsits del racionalisme. Com diu A. Riera, «a partir del perspectivisme sostingut, constata la impossibilitat d'un patró únic de coneixement i, com a conseqüència correlativa, la multiplicitat de perspectives morals». Per a Fuster pensar és, sempre, pensar provisionalment i peremptòriament; cautelosament, des de la desconfiança i la prevenció

intel·lectual, a través del qual passen tota mena de fets, sense distinció d'èpoques o de geografies, formant part d'una rica imatge del món».

2. Hi ha moltíssima bibliografia sobre l'escepticisme en Fuster. Per a qui estiga interessat en aquesta qüestió, recomanem l'opció de fullejar l'esmentat *Fuster portàtil* d'Iborra, o els treballs d'Antoni Riera *La raó moral de Joan Fuster* (1993) i *Rellegir Fuster. Textures filosòfiques de l'assaig fusterià* (1995).

davant els múltiples prejudicis arrelats, no sempre identificats. És per això que proclama: «Totes les meves idees són provisionals. (Però que consti que no ho dic amb orgull.)» (1960, 20).

Conviccions i prejudicis esdevenen, així, els principals enemics per al lliure pensament que defensa. De fet, la detecció i la refutació sistemàtica dels prejudicis, les conviccions, els dogmatismes o els fanatismes integren l'eix central de la seua literatura d'idees. I les característiques intrínseques de l'assaig com a gènere constitueixen, per a tal propòsit, un aliat coherent. Tal com afirma Adorno (1962, 20), «l'assaig retrocedeix espantat davant la violència del dogma». Tant és així que el pensament assagístic de Fuster es proposa metodològicament la necessitat de sospesar els diversos aspectes de la realitat partint de zero, amb una actitud que qüestiona totes i cadascuna de les coses, per més acceptades que comunament hagen sigut. S'esforça sempre a capgirar-les i sotmetre-les a una nova visió.

L'entrada «Escepticisme», del *Diccionari per a ociosos*, resumeix amb precisió aquest partit epistemològic, especialment quan n'improvisa l'apologia –l'esborrany per a una apologia– en l'aspecte intel·lectual:

M'agradaria d'escriure una apologia de l'escepticisme. Heus ací uns temes que caldria explicar-hi:

- 1) *Aspecte intel·lectual*: Els escèptics són sempre –i per definició– persones raonables: enraonades. Es posen cautelosament al costat de la raó, i per això solen tenir raó. O dit d'una altra manera: dubten, i encerten.

La posició troba una correspondència coherent en la condemna que, en el mateix *Diccionari per a ociosos*, trobem per a l'entrada «Conviccions», on la convicció és equiparada al prejudici, i no solament es descobreix com una actitud que predisposa al fanatisme, sinó també com un dels principals obstacles per a la desitjable llibertat intel·lectual, per a la necessària premissa del pensament legítim: la disponibilitat permanent.

Tota convicció –convicció seriosa– se us convertirà en prejudici per a les conviccions ulteriors. Penseu-hi. Cada convicció que adquiriu és un prejudici més que acumuleu. I ja sabeu què vol dir un prejudici: un vici d'origen. Si sou zelosos de la vostra llibertat intel·lectual, si aspireu a conservar la «disponibilitat permanent» que n'és el pressupòsit, heu d'esforçar-vos per ser homes d'escasses conviccions. El fanàtic és un home convençut: un individu que està convençut de tot, que té moltes conviccions. [...] I al capdavant, per a circular per la vida, no calen massa conviccions. N'hi basten tres o quatre. Només. (1964, 42)

Qualsevol forma de dogmatisme és, doncs, incompatible amb el lliure pensament propugnat metòdicament per Fuster. Les creences inamovibles impedeixen el qüestionament *raonable* del món i del sistema conceptual amb què tradicionalment l'hem interioritzat. Així, prejudicis i conviccions constitueixen llastos pesants i insuperables per a l'accés i la renovació del coneixement. Des d'aquests pressupòsits, l'assaig, per a Fuster, no és sinó l'operació d'examinar l'home i les seues circumstàncies, per escrit –el

codi de l'escriptura com una manera de posar les idees en ordre—, amb els únics instruments possibles: els sentits i la raó. Sense prejudicis. És a dir, sense judicar *prèviament* sobre allò que és objecte de reflexió, desconfiant dels judicis comunament acceptats. Racionalisme i escepticisme, doncs, van en Fuster agafats de la mà, en un tàndem característic i indestriable. Clar i sense embuts: la metodologia dels il·lustrats del XVIII extrapolada i actualitzada en l'anàlisi difident del controvertit segle xx.

Aquesta *difidència* fusteriana inclou un recel epistemològic respecte d'un dels mecanismes més convencionals en la construcció i la codificació del pensament humà: el de la generalització o l'abstracció. La malfiança metòdica, duta fins als últims extrems, implica que res no es pot elevar a la categoria d'absolut i definitiu. L'aplicació de la *suspició metòdica* a què tan sovint invitava el lector ha d'assumir com a conseqüència la provisionalitat, la interinitat de qualsevol tipus de coneixement. I les deduccions mai no poden ser, per això mateix, inamovibles, conclusives, decisives, terminants. En Fuster, així, pensar és igual a divagar, reflexionar, proposar deduccions que, en el millor dels casos, s'hauran de sotmetre a revisió contínua, a rectificació constant. La conclusió d'aquesta necessitat —d'aquesta oportunitat— de discutir una vegada i una altra les diferents perspectives que hi pot haver sobre els diversos elements que configuren la realitat en què l'home es troba immers, és el caràcter intrínsecament peremptori de qualsevol forma de coneixement. I val a dir que aquests plantejaments teòrics de Fuster s'acosten, en el camp específic de la ciència, a no pocs dels principis que inspiren la ma-

teixa teoria de la relativitat d'Einstein i les múltiples derivacions que comporta.

L'assaig fusterià, efectivament situat en terra de ningú entre la ciència i la filosofia, propicia la reflexió inquisidora, provocadora, aguda, atrevida o incitadora sobre l'home i el seu context. No busca *explicacions últimes*, com la filosofia; ni tampoc la sistematicitat i la capacitat de fer previsions més o menys exactes que té la ciència. S'acontenta, per contra, a suggerir humilment i modesta unes conclusions provisionals en l'examen del fet humà, on no sempre resulta fàcil la tradicional distinció que Leibniz, Hume, Durkheim o Wittgenstein estableien entre *judicis de fet* (sobre els quals seria competent la ciència) i *judicis de valor* (més propis de la filosofia).

De més a més, la impossibilitat d'una completa objectivitat en l'anàlisi de les coses i les idees comporta la impossibilitat paral·lela d'arribar a cap forma segura i absoluta de coneixement. El mètode fusterià és així equiparable, salvant les distàncies quant als objectes d'estudi, a les consideracions més recents sobre física quàntica, que postulen el principi d'incertesa per a les partícules dels àtoms: difícilment mai no tindrem accés als secrets últims d'aquestes partícules subatòmiques per tal com el mateix fet d'observar-les en modifica les característiques i influeix sobre les seues manifestacions (cal pensar que, perquè puguem *veure*, és necessària la llum, un fenomen –matèria i energia– de la mateixa escala i magnitud que la de les partícules observades i que, per tant, en condiciona l'observació).

Fuster és conscient que sobre qualsevol observació influeix l'observador, i això fa que el resultat de l'observació

i l'anàlisi posterior s'hi subordinen, la qual cosa, indefectiblement, porta a la sabuda conclusió de la relativitat del coneixement: «l'objecte *és* en tant que *és vist*, i suposa en conseqüència l'ull que el veu, amb la singularitat inherent» (1955, 106).

La veritat, com a tal, no existeix, no és més que una simple il·lusió del gènere humà, necessitat de coses categòriques, de valors absoluts. Per això, en paraules d'Enric Balaguer (1993, 120-121), les consignes de l'humanisme fusterià «més que llançar veritats a l'aire, el que apunten és una refutació de catecismes, un desmantellament dels dogmes [...]. És com si ens proposàs un segon aprenentatge: qüestionar tot allò que hem après». El concepte d'una presumpta veritat objectiva no és més que això: un concepte, una invenció, un somni de la raó al qual poder agafar-nos amb l'afany de transcendir, de superar l'absurditat d'una existència mancada de referents.

Sovint repetiria allò d'aquell personatge de novel·la: «Proveu que dic la veritat!». Però no com un repte, sinó com una súplica. (1960, 33)

Més que no amb *veritats*, el pensament es construeix sobre la base de les *aparences*, és a dir, els informes no contrastables que emeten els sentits. Ara bé: això no exclou que, sobre la base d'aquestes aparences, puguem dur a terme uns raonaments que permeten d'inferir teories i prediccions que col·laboren a interpretar el món d'una manera determinada, i que, com en el cas de la ciència, resulten més o menys útils per a la comoditat i l'adaptació humana al

medi. Amb tot, convindrà sempre recordar, des de la humilitat metodològica, que, orfes d'una realitat i unes veritats absolutes, la ciència especula a partir de simples *aparences*, i que, només mantenint la realitat en l'estatus incert i desconfiat d'*aparença* –una *aparença* que, com a tal, ha de ser contínuament sotmesa a revisió, ratificació o rectificació–, és possible l'accés al coneixement: un coneixement que, al seu torn, és també relatiu, vague, sospitós en la validesa universal. I això sense menyscapte dels múltiples beneficis que n'obtenim ni de la valoració positiva que podem fer-ne. Al capdavant, seguint Fuster, «Les aparences no enganyen: són aparences» (1968, 109).

Ni tan sols en el terreny de les denominades *ciències pures* seria admissible parlar de *veritats* en un sentit categòric. En última instància, aquestes disciplines només permeten de fer deduccions d'acord amb unes *regles de joc* que nosaltres mateixos establim, i a partir d'uns axiomes que considerem vàlids de manera arbitrària: tot plegat –s'ha de reconèixer– uns fonaments ben poc sòlids per a la construcció de *veritats*. L'assagista ho fa veure amb una metàfora que, aplicada a les matemàtiques, remet a l'argot lingüístic: la qualificació de les operacions com a simples pleonasmes.

És una llàstima, però 2 i 2 no fan 4, sinó sobre el paper, i encara no és gaire segur. Potser, sobre el paper, dir que 2 i 2 fan 4 no passa de ser un pleonasma. (1968, 112)